

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ АГРОГОСПОДАРЮВАННЯ

УДК 631.14

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

І. В. Кошкалда, д.е.н., професор,

О. М. Трегуб

Харківський національний аграрний університет ім. В.В.Докучаєва

Охарактеризовано існуючу та запропоновано удосконалену класифікацію видів спеціалізації сільськогосподарських підприємств, а також обґрунтовано систему показників, що визначають оцінку рівня спеціалізації.

Ключові слова: територіальна спеціалізація, сільськогосподарське підприємство, виробництво, національний рівень, регіональний рівень.

Постановка проблеми. Питання забезпечення якісним продовольством населення досі залишається відкритим. І якщо порівнювати в динаміці споживання основних продуктів харчування, то на сьогоднішній день ще не досягнуто рівня 1990 р. особливо по м'ясним та молочним продуктам, що є наслідком зменшення виробництва продукції тваринництва в загальній структурі виробництва. Залишається низьким і середньодобове споживання населенням основних мікротамакроелементів у складі продуктів харчування, що свідчить про зниження якості спожитих продуктів. Отже, зміна структури виробництва продукції сільського господарства, нерациональне використання земель сільськогосподарського призначення спричиняють значний вплив на вирішення питання продовольчої безпеки.

Окреслене коло проблем даного напрямку залежить від спеціалізації господарюючих суб'єктів, які основну увагу зосереджують на виробництві тієї продукції, яка є більш рентабельною, а питання забезпечення продовольством населення та рационального використання землі залишаються відкритими. Не дивлячись на те, що на державному рівні прийнято програми розвитку аграрного сектора, які спрямовані на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва та продовольчу безпеку держави, а на рівні регіонів розроблено програми економічного та соціального розвитку, де окремим питанням є розвиток сільського господарства, тим не менш позитивних зрушень поки що немає. На наш погляд причина криється в тому, що немає узгодженості цілей держави, регіону та господарюючого суб'єкта, а саме останній є основною ланкою, що забезпечує виробництво продукції. Товаровиробники змушені пристосовуватися до стихійного розвитку аграрного ринку та мінливих економічних умов сучасного ринкового середовища, а отже завдання держави полягає у створенні сприятливих умов для розвитку сільськогосподарського підприємства. Тому постає необхідність в удосконаленні галузевої структури сільськогосподарських підприємств та у чіткому визначенні видів спеціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Теоретичним обґрунтуванням проблеми спеціалі-

зації сільськогосподарських підприємств присвятили свої праці такі вчені, як В.Г. Андрійчук, С.В. Васильчак, П.К. Канінський, О.В. Крисальний, Н.А. Литвинов, І.І. Лукінов, І.М. Луцький, З.О. Манів, М.А. Мойса, Ю.В. Мороз, В.І. Нечаєв, І.О. Олійник, Н.А. Попов, Н.В. Статівка та ін. [1-13]. Фундаментальні наукові дослідження з питань спеціалізації в сільському господарстві в умовах ринкових відносин досить обмежені [1-9], а проблема рациональної територіальної спеціалізації сільськогосподарського виробництва в останні роки майже не досліджується. Тому, підвищення економічної та соціальної ефективності розвитку регіонів, дослідження теоретичних засад спеціалізації сільськогосподарських підприємств є актуальним.

Мета статті полягає в удосконаленні класифікації видів спеціалізації сільськогосподарських підприємств та обґрунтуванні системи оцінки їх показників.

Виклад основного матеріалу. Вчені радянської економічної школи розглядали спеціалізацію через категорію суспільного поділу праці [10,11]. Сучасні ж науковці під спеціалізацією розуміють переважний розвиток тієї чи іншої галузі, групи взаємопов'язаних галузей, перетворення їх в товарні галузі, які визначають виробничий напрямок сільськогосподарської діяльності підприємства або його підрозділу, району, області, зони [1, 3]. Економічний зміст спеціалізації за таким її тлумаченням, зводиться до розподілу між господарюючими суб'єктами (а в них – між структурними підрозділами) виробництва однорідної за характером сільськогосподарської продукції. У сільському господарстві спеціалізація представлена різними взаємопов'язаними та взаємозалежними формами та видами, кожна з яких має свій специфічний зміст та об'єкт. (рис. 1).

Спираючись на аналіз праць науковців, можемо зробити висновок, що в зональній та мікрорегіональній спеціалізації об'єктом виступає природно-кліматична зона та ареали в її межах, основним принципом формування даних видів спеціалізації є врахування географічного положення та природно-кліматичних умов з метою використання їх у виробництві товарної сільськогосподарської продукції.

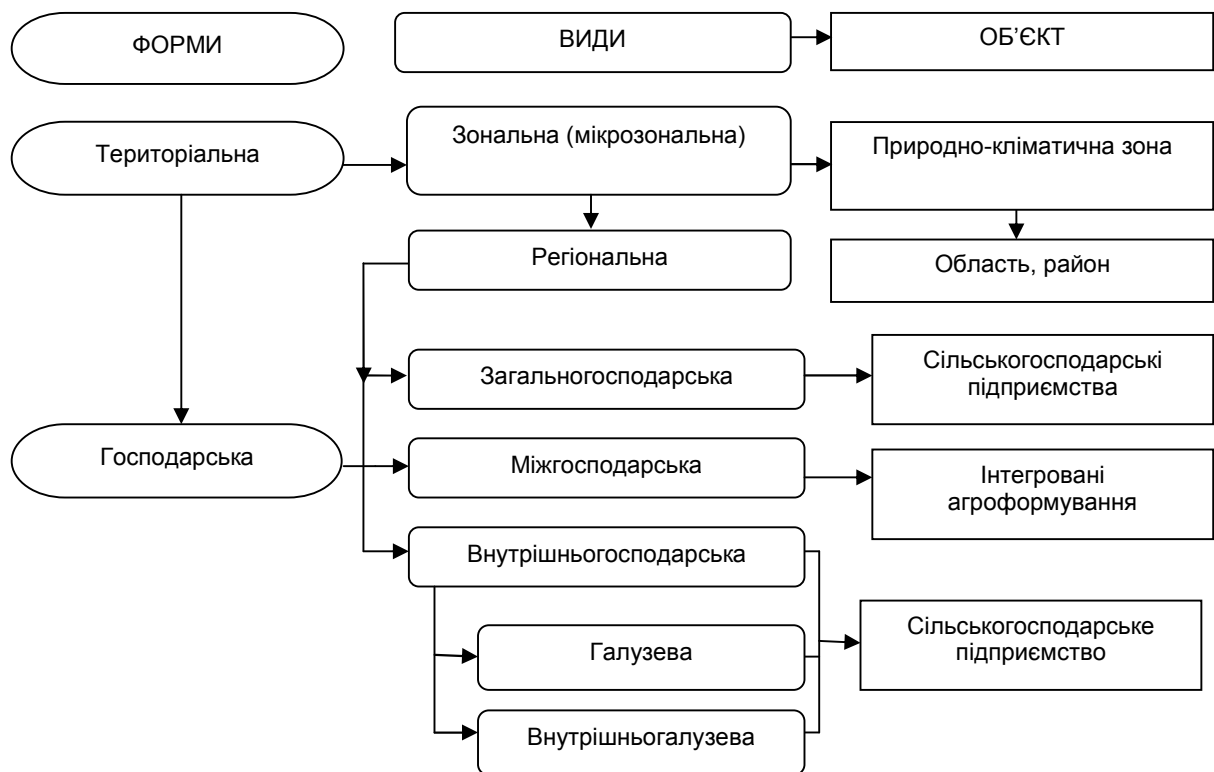

Рис. 1. Класифікація спеціалізації сільськогосподарських підприємств.
(Узагальнено авторами на основі [1, 6, 7]).

У регіональній спеціалізації, яку деякі вчені виділяють як складову частину зональної, об'єктом є адміністративно-територіальне утворення (область, район), а формується даний вид спеціалізації за економічним ефектом (економічними результатами діяльності) від реалізації сільськогосподарської продукції. При цьому метою формування регіональної спеціалізації є виробництво тих видів продукції, які в даному адміністративно-територіальному утворенні є основними та переважаючими.

Об'єктом загальногосподарської спеціалізації є сільськогосподарські підприємства в межах адміністративно-територіальних утворень. Принципом формування даного виду спеціалізації є поділ праці між окремими сільськогосподарськими підприємствами, а основна мета формування полягає у мінімізації кількості товарних галузей та збільшенні частки виробництва однотипної продукції, тобто формуванні спеціалізованих підприємств.

Поглиблення загальногосподарської спеціалізації сприяє збільшенню частки виробництва окремих продуктів (зерна, цукрового буряка, насіння соняшника, молока та ін.) та підвищенню концентрації відповідного виробництва на окремому підприємстві, що є основою для впровадження наукомістких технологій та підвищення конкурентоспроможності продукції та підприємства. Регіональна та загальногосподарська спеціалізації тісно пов'язані між собою. Чим глибша перша, тим сприятливіші створюються умови для розвитку другої. З іншого боку, чим більш спеці-

лізовані окремі господарства, тим чіткіше визначаються ареали виробництва тієї чи іншої продукції [7].

Одним із видів спеціалізації є міжгосподарська спеціалізація, яка швидко розвивалась у 60-і й 70-і роки, коли в кожному районі централізовано створювалось декілька спеціалізованих господарств з виробництва одного або двох видів сільськогосподарської продукції [1, 4]. Як правило такі господарства спеціалізувалися на вирощуванні продукції тваринництва. Через недосконалість адміністративно побудованих організаційно-економічних відносин, дана форма спеціалізації, починаючи з 90-х років минулого століття, не поглиблювалась, що призвело до того, що одна двогалузева міжгосподарська агроформування почали розвиватися як багатогалузеві господарства з внутрігосподарською спеціалізацією. Тому сучасними науковцями міжгосподарська спеціалізація як окрема, типова форма спеціалізації, вітчизняних сільськогосподарських підприємств не виділяється.

При внутрішньогосподарській спеціалізації набуває подальшого розвитку спеціалізація підприємства шляхом відокремлення виробництва окремих видів продукції або технологічних стадій на окремих внутрішньогосподарських підрозділах [1, 6], що дозволяє враховувати існуючі відмінності у підприємствах, здійснювати раціональний розподіл галузей в межах господарства, підвищувати концентрацію та ефективність виробництва [1, 5-7]. Видами внутрішньогосподарської спеціалізації є галузева, внутрішньогалузева, якісно ба-

гаторівнева та постадійна спеціалізації [1]. Об'єктом галузевої та внутрішньогалузевої спеціалізації є сільськогосподарське підприємство та його структурні підрозділи, а в якісно багаторівневій та постадійній ще й окрема галузь підприємства. Всі ці види формуються на основі технологічного поділу праці з метою раціонального розміщення галузей, формування замкнених та галузевих циклів виробництва як товарної, так і нетоварної продукції.

На думку вчених територіальна спеціалізація формується на основі врахування природно-кліматичних факторів та географічного положення природно-кліматичних зон й адміністративно-територіальних одиниць, не враховуючи реальну ситуацію, яка склалася на ринку сільськогосподарської продукції, ресурсозабезпеченість регіонів (в тому числі й земельними ресурсами) та окремих підприємств, не враховуючи кількість діючих сільськогосподарських підприємств та їх спеціалізацію, яка реально сформувалась в сучасних економічних, політичних та соціальних умовах. Господарська форма спеціалізації, яка, на відміну від територіальної, визначається на основі врахуван-

ня як природно-географічних так і економічних умов, все ж, на думку вчених, залишається похідною від територіальної спеціалізації.

Таким чином у сільськогосподарському виробництві спеціалізація визначається різними формами, кожна з яких має специфічний зміст та об'єкт, що ускладнює процес збору та обробки інформації щодо результатів економічної діяльності сільськогосподарських підприємств, і як наслідок, ускладнює процес прийняття управлінських рішень щодо розвитку та формування конкурентоспроможних сільськогосподарських підприємств, а також вирішення питань продовольчої безпеки як окремих регіонів, так і країни в цілому. Тому доцільно проводити дослідження спеціалізації на основі територіального поділу на національному (країна в цілому), регіональному (область, район, декілька районів) та локальному (підприємство, його структурні підрозділи) рівнях, що дасть змогу сформувати єдину базу даних сільськогосподарських підприємств за фактичними результатами їх діяльності з метою оперативного прийняття управлінських рішень, в тому числі й у сфері управління земельними ресурсами (рис. 2).

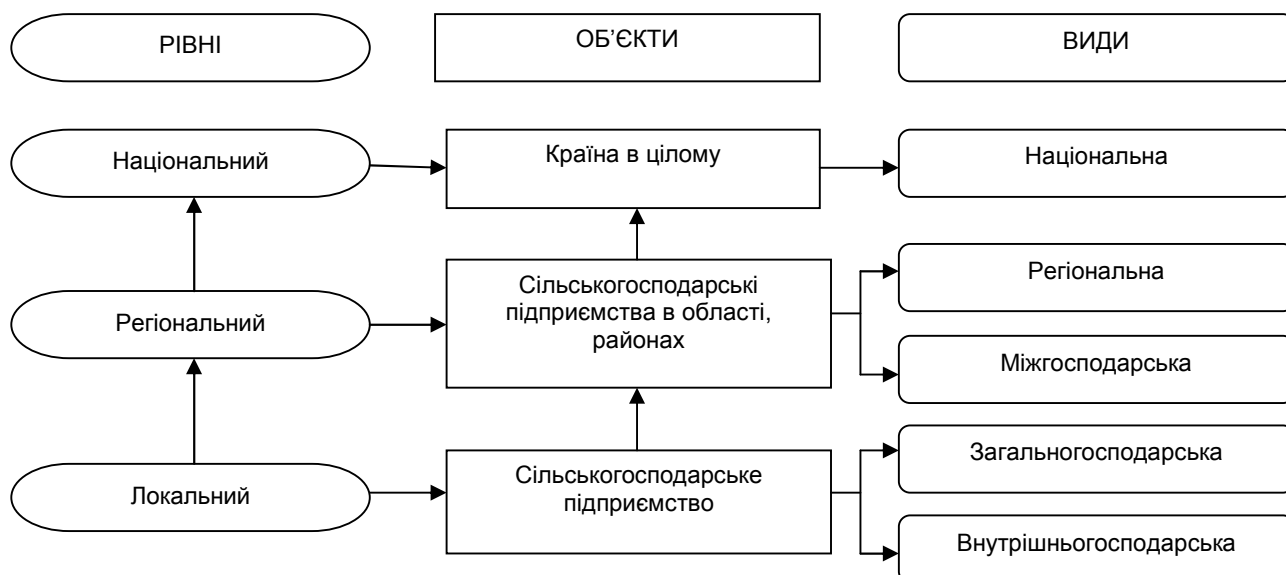

Рис. 2. Класифікація спеціалізації сільськогосподарських підприємств за територіальним принципом.

Згідно наведеної схеми регіональну спеціалізацію пропонуємо розглядати не як складову частину зональної спеціалізації, а як самостійний вид спеціалізації, який формується за результатами економічної діяльності сільськогосподарських підприємств та відображає частку конкретної адміністративно-територіальної одиниці (області, району) у загальноукраїнському поділі праці, а загальногосподарську спеціалізацію пропонуємо розглядати як один із видів регіональної спеціалізації.

Оскільки за останні роки в Україні сформовані інтегровані структури (холдинги, агропромислові фінансові групи) та інші організаційно-господарські формування, значної актуальності знову набуває міжгосподарська спеціалізація.

Виходячи з цього вважаємо за необхідне виділити її у структурі видів спеціалізації сучасних сільськогосподарських підприємств. У такому разі об'єктом міжгосподарської спеціалізації будуть інтегровані агропідприємства, принципом формування яких стане встановлення виробничих зв'язків між підприємствами, а метою формування - посилення концентрації виробництва конкретного виду сільськогосподарської продукції в одному господарюючому суб'єкті.

На нашу думку аналіз існуючої та формування перспективної спеціалізації слід робити у декілька етапів: перший – визначення існуючої спеціалізації, її глибини, недоліків та проблем формування на основі аналізу діяльності кожного сільськогосподарського підприємства (локальний

рівень); другий – обробка та накопичення прогнозованої інформації з метою виявлення основних тенденцій розвитку спеціалізації у кожному адміністративному районі, а потім – у області (регіональний рівень); третій – оцінювання економічних, соціальних та екологічних засад для розробки прогнозів розвитку аграрного сектору економіки (національний рівень); четвертий – розроблення територіальними органами виконавчої влади та місцевого самоврядування загальної концепції формування та розвитку спеціалізації сільськогосподарських підприємств в межах адміністративно-територіальних утворень (регіональний, локальний рівні) на основі рекомендацій і програм, розроблених органами законодавчої та виконавчої гілок влади національного рівня з врахуванням існуючих ресурсних, економічних та природних обмежень.

Для ефективного функціонування наведеної системи моніторингу діяльності сільськогосподарських підприємств, необхідно визначити показники оцінки спеціалізації. Нині це питання й досі залишається дискусійним. Економісти-аграрники пропонують визначити спеціалізацію за структурою валової та товарної продукції, за економічними результатами діяльності підприємств (виробництво валової і товарної продукції з одиниці земельної площі, продуктивність праці, рівень рентабельності, собівартість продукції, тощо) та кон'юктурою окремих сегментів аграрного ринку [2, 5, 6, 8, 12].

Оскільки спеціалізація дає уявлення про виробництво усіх видів продукції, тому до її аналізу слід підходити комплексно, використовуючи показники, які характеризують як рівень виробництва окремих видів продукції, так і галузі в цілому, а саме: основні (наприклад, структура валової та товарної продукції, ранжований ряд підприємств за розмірами сформованого прибутку), другорядні (наприклад, структура виробничих витрат, структура витрат праці) та допоміжні (наприклад, структура посівних площ, урожайність культур та поголів'я тварин) показники.

На основі даного наукового твердження було проведено дослідження спеціалізації сільськогосподарських підприємств на національному та на регіональному рівнях за основними показниками, в результаті чого було виявлено, що в галузевій структурі сільськогосподарських підприємств відбувається збільшення частки від реалізації продукції рослинництва. При цьому в деяких областях, наприклад, у Рівненській та Житомирській, частка від реалізації продукції рослинництва у 2013 році була майже на 30% більшою ніж у 2004 році, що є максимальним показ-

ником по областях України за досліджуваний період. Частка від реалізації продукції тваринництва збільшилась по Закарпатській та Херсонській областях, а найменших трансформацій (до 5%) зазнали галузі у Волинській, Кіровоградській, Миколаївській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях.

Спеціалізація сільськогосподарського виробництва – важливий чинник підвищення економічної та соціальної ефективності розвитку регіонів, тому проблемі формування спеціалізації на регіональному та локальному рівні, має бути приділена значна увага. Аналіз рівня спеціалізації підприємств на національному та регіональному рівнях за показником рентабельності (табл. 1) показав, що в порівнянні з 1990 роком, у 2013 році рівень рентабельності продукції сільського господарства знизився як на національному рівні так і на регіональному у 3,8 та 5 разів відповідно. Варто відмітити, що рівень рентабельності продукції рослинництва на регіональному рівні є дещо вищим за даний показник на національному рівні хоча за досліджуваний період спостерігається зниження у 11,2 та 8,9 разів. У розрізі окремих видів продукції рослинництва найбільше зниження рівня рентабельності спостерігається по зерновим культурам (у 2013 році в порівнянні з 1990 роком цей показник знизився по Україні на 273,6 %, по Харківській області якщо у 1990 році рівень рентабельності був на рівні 308,5% то у 2013 році було зафіксовано рівень збитковості 1,2%. На національному рівні у 8,3 та у 11 разів знизилась рентабельність насіння соняшнику та цукрових буряків, на регіональному ж рівень рентабельності цих культур зменшився відповідно у 7,2 та у 21 рази.

Рентабельність продукції тваринництва у 2013 році в порівнянні з 1990 роком на національному рівні зменшилася в 2 рази, а у порівнянні з 2012 роком на 21%. На регіональному рівні спостерігається подібна тенденція: у 2013 році в порівнянні з 1990 роком рівень рентабельності продукції тваринництва зменшився у 3,4 рази, а у порівнянні з 2012 роком на 9 %.

Показник рівня рентабельності м'яса великої рогатої худоби у 2013 є мінімальним за весь період дослідження як на національному, так і на регіональному рівнях, та після вовни є найменшим за результатами діяльності сільськогосподарських підприємств у 2013 році. Серед усієї продукції тваринництва найбільш рентабельним у 2013 році було виробництво яєць (47,6% на національному та 36,2% на регіональному рівнях) та молока (13,6% та 17,7% відповідно).

Динаміка рівня рентабельності основних видів продукції в сільськогосподарських підприємствах на національному та регіональному рівнях, % [14, 15]

Показник	Роки						
	1990	1995	2000	2005	2010	2012	2013
Національний рівень (Україна)							
Продукція сільського господарства	42,6	13,6	-1,0	6,8	21,1	20,5	11,2
Продукція рослинництва	98,3	55,5	30,8	7,9	26,7	22,3	11,1
Зернові культури	275,1	85,6	64,8	3,1	13,9	15,2	1,5
Цукрові буряки (фабричні)	29,5	31,2	6,1	4,8	16,7	15,7	2,7
Насіння соняшнику	236,5	170,9	52,2	24,3	64,7	45,8	28,5
Картопля	27,2	34,3	14,0	17,8	62,1	-21,5	23,0
Овочі відкритого ґрунту	27,6	12,8	-1,7	16,1	23,5	-6,8	7,0
Плоди	83,8	20,3	-1,1	12,7	14,9	8,8	154,7
Продукція тваринництва	22,2	-16,5	-33,8	5,0	7,8	14,3	11,3
Велика рогата худоба на м'ясо	20,6	-19,8	-42,3	-25,0	-35,9	-29,5	-43,3
Свині на м'ясо	20,7	-16,7	-44,3	14,9	-7,8	2,0	0,2
Вівці та кози на м'ясо	2,3	-31,9	-46,4	-32,1	-29,5	-40,0	-42,8
Птиця на м'ясо	17,0	-18,4	-33,2	24,9	-4,4	-7,2	-10,0
Молоко	32,2	-23,2	-6,0	12,2	17,9	2,3	13,6
Яйця	27,3	36,5	10,6	23,5	18,6	52,6	47,6
Вовна	-2,4	-61,3	-75,8	-72,8	-82,2	-61,0	-72,7
Регіональний рівень (Харківська область)							
Продукція сільського господарства	53,4	23,2	2,7	4,2	17,6	23,0	10,8
Продукція рослинництва	131,2	83,1	39,3	9,8	23,3	26,6	11,7
Зернові культури	308,5	54,0	72,3	7,9	-4,1	9,4	-1,2
Цукрові буряки (фабричні)	48,1	83,5	39,6	-0,1	-27,5	16,1	2,3
Насіння соняшнику	255,2	221,7	74,7	26,0	61,1	60,8	35,3
Картопля	-16,1	35,2	8,0	-23,1	69,7	-59,9	-11,9
Овочі відкритого ґрунту	10,8	16,3	-12,0	-4,5	87,6	21,4	20,0
Плоди	53,0	53,0	-25,4	-36,8	-37,8	-0,1	62,2
Продукція тваринництва	27,1	-16,6	-35,9	-4,3	5,2	8,8	8,0
Велика рогата худоба на м'ясо	20,6	-29,2	-46,9	-36,6	-40,7	-46,6	-55,2
Свині на м'ясо	19,5	-0,7	-36,7	16,0	-15,1	-14,4	0,0
Вівці та кози на м'ясо	-18,7	-43,1	-73,3	-47,3	-7,4	-62,3	-66,2
Птиця на м'ясо	21,3	-14,5	-57,3	-28,6	-38,7	-44,2	-36,6
Молоко	44,2	-20,7	-7,0	6,2	23,6	9,1	17,7
Яйця	29,2	25,2	0,0	9,7	22,1	56,1	36,2
Вовна	3,4	-48,2	-79,5	-84,3	-58,1	-74,6	-88,0

Показник рівня рентабельності галузі та окремих видів продукції хоча і відображає ефективність економічної діяльності сільськогосподарських підприємств, є мінливим і знаходиться під впливом керованих і некерованих чинників. Проте, даний показник можна застосовувати для прийняття як оперативних так і стратегічних (перспективних) управлінських рішень. З метою поглиблення вивчення структури спеціалізації було проведено дослідження спеціалізації виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах національного (Україна) та регіонального (Харківська область) рівнів за 2013 рік за показником чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (табл. 2).

В результаті дослідження було зроблено висновок про те, що у 2013 році в діяльності сільськогосподарських підприємств обох рівнів переважало виробництво продукції рослинництва (73,5% та 74,6% відповідно). Галузева спеціалі-

зація в рослинництві на національному та регіональному рівні характеризувалась переважним вирощуванням зернових й зернобобових культур (38% та 36% відповідно) та соняшнику (17% та 29,3% відповідно). При цьому на національному рівні найбільшу частку в загальній галузевій структурі займає кукурудза на зерно (25,9%) та озима пшениця (19,3%) а на регіональному рівні це співвідношення становило відповідно 15,4% та 27,4%. Тваринництву на національному та регіональному рівнях у 2013 році належала частка майже у 23%, а послугам – більш ніж 3%. При цьому найбільша частка в структурі чистого доходу (виручки) від реалізації продукції припадала на виробництво молока, курячих яєць та м'яса свиней. Частка виробництва даної продукції тваринництва на національному рівні становила 28,3%, 26,2% та 22,8% відповідно, а на регіональному рівні – 41,6%, 32,1%, 13,6% відповідно.

Таблиця 2

Величина чистого доходу (виручки) від реалізації по основним видам продукції сільськогосподарських підприємств національного (Україна) та регіонального (Харківська область) рівнів у 2013 році

Вид продукції	Україна			Харківська область		
	Чистий дохід (виручка від реалізації), тис. грн	Питома вага, %		Чистий дохід (виручка від реалізації), тис. грн	Питома вага, %	
		в цілому	за галузями		в цілому	за галузями
Рослинництво	89566233,5	73,5	100,0	5690595,5	74,6	100,0
зернові та зернобобові	46310692,7	38,0	51,7	2749293,1	36,0	48,3
- пшениця (озима, яра)	17309509,2	14,2	19,3	1562007,3	20,5	27,4
- жито, гречка	587608,8	0,5	0,7	36392,7	0,5	0,6
- кукурудза на зерно	23204745,0	19,0	25,9	873545,7	11,5	15,4
- ячмінь (ярий, озимий)	4067971,6	3,3	4,5	198474,5	2,6	3,5
- інші зернові та зернобобові	1140858,1	0,9	1,3	78872,9	1,0	1,4
соняшник	20745774,4	17,0	23,2	2232082,3	29,3	39,2
соя	6840797,7	5,6	7,6	123750,6	1,6	2,2
ріпак	6220524,8	5,1	6,9	89437,7	1,2	1,6
цукрові буряки(фабричні)	1216107,6	1,0	1,4	34458,8	0,5	0,6
овочі	1833318,5	1,5	2,0	131048,9	1,7	2,3
інша продукція рослинництва	6399017,8	5,3	7,1	330524,1	4,3	5,8
Тваринництво	27877383,8	22,9	100,0	1707231,8	22,4	100,0
м'ясо ВРХ	1989586,0	1,6	7,1	97187,7	1,3	5,7
м'ясо свиней	6357240,2	5,2	22,8	231589,2	3,0	13,6
м'ясо птиці	1133232,9	0,9	4,1	14686,6	0,2	0,9
молоко	7877533,8	6,5	28,3	710593,6	9,3	41,6
яйця курячі	7308649,6	6,0	26,2	548814,7	7,2	32,1
інша продукція тваринництва	3223712,7	2,6	11,6	102926,7	1,3	6,0
Послуги в сільському господарстві	4411135,1	3,6	100,0	232725,3	3,0	100,0
РАЗОМ	121854752,4	100,0	x	7629119,3	100,0	x

Ефективне використання головного засобу виробництва – землі, є основою для збільшення кількості та покращення якості продукції рослинництва й тваринництва, що є головним завданням сільського господарства. Тому показник стру-

ктури посівних площ та показники ефективності використання ріллі пропонуємо розглядати не як допоміжні, а як основні індикатори визначення територіальної спеціалізації (табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка розподілу сільськогосподарських угідь за структурою посівних площ

Структура земель, %	Роки				
	2005	2010	2011	2012	2013
Національний рівень (Україна)					
С-г угідь, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч. рілля	90,4	93,4	93,7	85,3	86,7
Зібрана площа (% до загальної площі ріллі)	79,8	82,0	86,3	90,6	94,8
в т.ч. пшениця	41,2	39,8	40,2	35,3	39,1
кукурудза на зерно	10,4	16,8	21,4	27,4	28,8
соняшник	23,1	28,7	28,5	31,8	30,3
цукровий буряк	3,9	3,1	3,1	2,8	1,6
інші культури	21,4	11,6	6,8	2,7	0,2
Регіональний рівень (Харківська область)					
С-г угідь, всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч. рілля	88,9	93,8	98,8	98,9	99,2
Зібрана площа (% до загальної площі ріллі)	99,9	89,0	99,8	99,9	99,6
в т.ч. пшениця	42,5	22,3	36,6	30,3	36,3
кукурудза на зерно	8,4	16,7	19,4	26,2	26,5
соняшник	30,0	46,5	32,5	33,3	32,5
цукровий буряк	5,7	3,3	3,1	2,2	0,9
інші культури	13,4	11,3	8,3	8,0	3,8

Дослідження показали, що на національному та регіональному рівнях за період дослі-

дження площа ріллі не є сталою. На національному рівні спостерігається тенденція до змен-

шення загальної площі ріллі та до збільшення зібраної площі. На національному рівні частка зібраної площі у співвідношенні до загальної площі ріллі збільшилась з 79,8% у 2005 році до 94,8% у 2013 році, тобто на 15%. На регіональному ж рівні цей показник залишається сталим протягом всього періоду дослідження і становить в середньому 97,6%, проте у 2010 році частка зібраної площі була на 10% меншою ніж в інші досліджувані роки.

З проведеного дослідження неможливо зробити однозначний висновок щодо ефективності використання земельних ресурсів, оскільки одним із критеріїв ефективності є продуктивність угідь, яка визначається урожайністю культур у сівозмінах на землях сільськогосподарського призначення. На основі аналізу статистичних даних [14, 15] та даних, наведених у таблиці 3, можна зробити висновок, що у структурі посівних площ на національному та регіональному рівнях спостерігається тенденція до зменшення зібраних площ під пшеницею (озимою та ярою), водночас показник урожайності пшениці на національному рівні не є сталим та знаходиться в межах від 27,1 ц/га (2007 рік) до 34,1 ц/га (2013 рік), а на регіональному рівні спостерігається тенденція до збільшення урожайності пшениці, що свідчить про підвищення ефективності використання ріллі у Харківській області. Аналогічна тенденція (зменшення посівних площ та збільшення урожайності) спостерігається й по цукровим бурякам. Так, в порівнянні з 2005 роком у 2013 році посівні площі під цукровими буряками на національному рівні зменшились у 2,4 рази, а урожайність збільшилась у 1,5 рази (з 248 ц/га у 2005 році до 399 ц/га у 2013 році). На регіональному рівні посівні площі під цукровим буряком зменшились у 6,3 рази, а урожайність збільшилась у 1,7 рази (з 214 ц/га у 2005 році до 365 ц/га у 2013 році).

Посівні площі під соняшником, за досліджуваній період, збільшуються на обох рівнях дослідження (на національному – на 7,2%, на регіональному – на 2,5%), подібна тенденція спостерігається і по кукурудзі на зерно (в середньому більш ніж на 18 % на національному та регіональному рівнях). Водночас збільшується й урожайність цих культур. Так, по Україні урожайність соняшника збільшилась у 2,5 рази, по Харківській області – у 1,7 рази та досягла у 2013 році свого максимального значення – 21,7 ц/га на національному та 28,8 ц/га на регіональному рівнях.

Незважаючи на позитивні тенденції до збільшення урожайності основних сільськогосподарських культур на національному та регіональному рівнях, реальний продуктивний потенціал

земель України використовується не в повному обсязі. Відомо, що за умови регулювання усіх чинників росту та розвитку рослин та ефективного використання наявного ресурсного потенціалу, в Україні можна отримати урожай пшениці 60-75 ц/га (у 2013 році в середньому по Україні зафіксовано урожайність 34,1 ц/га, що вдвічі менше за потенційну урожайність) а цукрових буряків 370-450 ц/га (у 2013 році по Україні реальна урожайність досягла рівня потенційної та склала 399 ц/га, а по Харківській області – максимально наблизилась до потенційної урожайності та склала 365 ц/га). В цілому ж резерви підвищення врожаїв зернових культур становлять 20-54 %, у тому числі по пшениці 13-52 %, кукурудзі на зерно – 46-100 % [16]. Серед причин, що зумовлюють невідповідність між природним продуктивним потенціалом і рівнем його використання у регіонах є економічна та природна неузгодженість структури територіального розміщення галузей сільського господарства, недотримання вимог сівозмін, висока сільськогосподарська освоєність та розораність агроландшафтів та деградація екосистем ґрунтового покриву.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для прийняття ефективних управлінських рішень, для досягнення раціонального використання ресурсного потенціалу, обґрунтованого вибору пріоритетних видів діяльності; раціонального та ефективного розміщення потужностей сільськогосподарського виробництва, необхідно сформувати єдину та чітку ієрархію територіальної спеціалізації сільськогосподарських підприємств на національному, регіональному та локальному рівні з точним визначення суб'єкту, об'єкту, принципів та мети спеціалізації.

Формування та розвиток спеціалізації за територіальним принципом може стати одним із основних структуроутворюючих чинників, який спонукатиме сільськогосподарські підприємства до розвитку та сприятиме стабілізації економічної, соціальної та екологічної складової на підприємствах, у регіонах та в країні в цілому.

Розвиток спеціалізації сільськогосподарських підприємств неможливий без збору, обробки та аналізу результатів їх економічної діяльності. Це вимагає узгодження показників оцінки сільськогосподарських підприємств за основними, другорядними та допоміжними показниками. Питання визначення переліку цих показників наразі є відкритим та дискусійним, а результати проведеного нами дослідження є суперечливими, тому визначення показників оцінки спеціалізації сільськогосподарських підприємств за територіальним принципом є предметом подальших досліджень.

Список використаної літератури:

1. Андрійчук В. Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу [підручник] / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2013. – 779 с.
2. Васильчак С.В. Теоретико-методологічне обґрунтування розвитку спеціалізації аграрного виробництва в умовах ринку / С.В. Васильчак // Економіка АПК. – 2005. №9. – С.119-124.

3. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств. [монографія] / П.К. Канінський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348 с.
4. Крисальний О.В. Теоретико-методологічні засади розвитку спеціалізації і сільськогосподарської кооперації в пост реформованому аграрному виробництві / О.В. Крисальний // Економіка АПК. – 2007. – №6. – С.3-10.
5. Лукинов И.И. Специализация и межхозяйственное кооперирование в сельском хозяйстве / И.И. Лукинов // Избранные труды в двух книгах. – кн. 2. – К., 2007. – С.524-546.
6. Манів З.О. Економіка підприємства: [навч. посібник] / З.О. Манів, І.М. Луцький. – К.: Знання, 2004. – 580 с.
7. Нечаев В.И. Организация производства и предпринимательской деятельности в АПК / В.И. Нечаев, П.Ф. Парамонов. – Краснодар.: КГАУ, 2007. – 466 с.
8. Олійник І.О. Концепція управління галузевою структурою сільськогосподарських товаровиробників / І.О. Олійник // Вісник ХНАУ. – 2006. – №8. – С.244-249.
9. Попов Н.А. Экономика сельскохозяйственного производства с основами рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства: [учебник] / Н.А. Попов. – М.: ЭКМОС, 1999. – 352 с.
10. Литвинов Н.А. Специализация и ее роль в совершенствовании аграрных отношений / Н.А. Литвинов. – К.: Вища школа, 1979. – 111 с.
11. Мойса Н.А. Специализация сельскохозяйственного производства и межхозяйственное кооперирование: [уч. пособие] / Н.А. Мойса, Н.М. Савенко. – К.: Вища школа, 1980. – 176 с.
12. Статівка Н.В. Основні тенденції зміни галузевої структури та рівня спеціалізації сільськогосподарських підприємств Харківської області / Н.В. Статівка // Вісник ХНАУ, 2008. – №3. – С.192-203.
13. Мороз Ю.В. Моніторинг спеціалізації сільськогосподарського виробництва / Ю.Ю. Мороз // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Серія: Економічні науки. – 2010. – № 1 (51). – С.194-199.
14. Сільське господарство України за 2013 рік: статистичний збірник. – К.: Держстат України, 2014. – 401 с.
15. Сільське господарство Харківської області: статистичний збірник. – Х.: Головне управління статистики у Харківській області, 2014. – 125 с.
16. Третяк А.М. Землепорядне проектування. Теоретичні основи і територіальний землеустрій: [навч. посібник] / А.М. Третяк. – К.: Вища освіта, 2006. – 528 с.

Кошкालда І.В., Трегуб А.Н. ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье приводится характеристика существующей классификации видов специализации, усовершенствованно классификацию видов специализации сельскохозяйственных предприятий по объекту, цели и принципам формирования. Для повышения конкурентоспособности сельскохозяйственных предприятий, оптимизации производства, формирования базы данных на разных уровнях управления хозяйственными субъектами, предложено проводить анализ деятельности сельскохозяйственных предприятий, определять структуру и уровень их специализации на национальном, региональном и локальном уровнях. Предложен комплексный подход к анализу показателей специализации на основе использования основных, второстепенных и вспомогательных показателей.

Ключевые слова: *территориальная специализация, сельскохозяйственное предприятие, производство, национальный уровень, региональный уровень.*

Koshkalda I.V., Tregub A.N. THEORETICAL FOUNDATIONS SPECIALISATION AGRICULTURAL ENTERPRISES

The article presents the characteristics of the existing classification of specialization, advanced classification of specialization of agricultural enterprises considering objects, principles and purposes of their creation. The authors proposed to analyze the productivity of agricultural enterprises, determine the structure and level of their specialization at the national, regional and local levels that would made an increase of the competitiveness agricultural enterprises, optimization their production, and made a database of enterprises at different levels of economic subjects government. The article have proposes about integrated approach of specialization indicators analysis which are based on the use of primary, secondary and auxiliary indicators.

Key words: *territorial specialization, agricultural enterprise, production, national level, regional level.*

Дата надходження до редакції: 05.05.2015 р.

Рецензент: д.е.н., професор Красноручський О.О.